

loških jedinica.² Analizirano je više od 3000 frazeoloških jedinica s korijenskim imenicama kao sastavnicama.

Do pokušaja otkrivanja frazeološki vezanih značenja riječi istraživači su došli pošto je utvrđen leksemski karakter velikog dijela sastavnica frazeoloških jedinica, usp. „Djelovanje leksičkog sustava jezika na sastavnice frazeoloških jedinica zbiva se zato što one čuvaju svoj leksemski karakter bez obzira na sve semantičke promjene kojima su podvrgnute”³ ili: „Oni /frazeologizmi/ daju dosta jasnu sliku održavanja samostalnih semantičkih ingredijenata riječi koja je ušla u sastav frazeološke jedinice i razvoja semantičke strukture na toj osnovi.”⁴

Prema točnoj ocjeni A. V. Žukova „... deaktualizacija rijetko u cjelini obuhvaća i potpuno paralizira leksičko-semantička svojstva sastavnice, spuštajući je tako na razinu 'fonetske riječi'... Osim zvučne građe sastavnica nasljeđuje od svog genetskog izvora i neka idelana obilježja (leksička, tvorbena, kategorijalna i dr.). Semantička tipologija sastavnica objektivno je organizirana po jezgreno-perifernom načelu. Njena jezgra leksički su markirane sastavnice ili riječi-sastavnice. One potječu od punoznačnih riječi, čiji je udio u nastajanju frazeološkog značenja očevidan.”⁵

Analognog stanovišta pridržava se i D. Mršević-Radović, dijeleći frazeologizme dalje na komponentne i globalne.⁶

Postoje i druga stanovišta. Tako V. P. Žukov jasno i precizno izjavljuje: „Frazeologizam počinje tamo gdje se završava semantička realizacija njegovih sastavnica. Sastavnica je sastavni dio frazeologizma, lišen osnovnih obilježja riječi.”⁷

V. N. Telija pripisuje pojam frazeološki vezanog značenja samo sastavnicama onih frazeoloških jedinica koje se prema klasifikaciji akademika V. V. Vinogradova nazivaju frazeološke sveze,⁸ tj. analitičkim frazeološkim jedinicama, čije sastavnice imaju nesumnjiv leksemski karakter. „Idiomi ne mogu izbjeći uspostavljanje direktne veze s denotatom koji je zajednički za cijeli leksički sastav, samim tim ni gubitak autonomnosti denotativne korelacije svake od riječi-sastavnice i, suglasno tome, samostalnosti njihovog značenja...”⁹

² Kao materijal za istraživanje poslužili su rječnici: Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, Novi Sad – Zagreb, MS–MH, 1967; J. Matešić, Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika, Zagreb, 1982.

³ Р. Н. Попов, О взаимодействии в языке лексической и фразеологической систем, бкн.: Проблемы образования фразеологических единиц, Тула, 1976, с. 17.

⁴ Ю. Ю. Авалиани, Семантическая структура слов-компонентов и семантическая структура фразеологических единиц, бкн.: Бюллетень по фразеологии, Самарканд, 1972, № 1, с. 12.

⁵ А. В. Жуков, Фразеологизм и слово, Русский язык в национальной школе, 1987, № 5, с. 9–14.

⁶ D. Mršević-Radović, n. dj.

⁷ В. П. Жуков, Семантика фразеологических оборотов, Москва, 1978, с. 6.

⁸ Srpskohrvatski ekvivalenti za ruske termine фразеологические сращения, единства и сочетания – frazeološke sraslice, cjeline, sveze – preuzeti su iz Enciklopedijskog rječnika lingvističkih naziva Rikarda Simeona, Zagreb, 1969, str. 375.

⁹ В. Н. Телия, Типы языковых значений: Связанное значение слова в языке, Москва, 1981, с. 15.

„Ipak, od dvaju pogleda na semantiku sastavnica nerasčlanjivih frazeoloških jedinica prednost, po našem mišljenju, treba dati onom po kome se ove sastavnice ne smatraju „desemantiziranima”, nego se tretiraju kao 'potencijalne riječi' sa skrivenim značenjima.”¹⁰

U ovom radu frazeološki vezana značenja korijenskih imenica izdvajaju se iz svih tipova frazeoloških jedinica osim iz sraslica kao nemotiviranih jedinica. Tako je ovdje ostvaren diferencirani prilaz idiomima: nemotiviranost sraslica, izazvana gubitkom slobodne sintagme ili korelacije s njom, ne dopušta da se izdvoji „udio” značenja svake od sastavnica, usp.: *polaziti za rukom, živjeti na velikoj (visokoj) nozi, s rebra odgovarati, s neba pa u rebra*.

Motiviranost frazeoloških cjelina, prouzrokovana njihovom slikovitošću, naprotiv omogućava da se izdvoji „udio” značenja sastavnica. Tako se značenje „ljudi koji šire spletke, koji se loše izražavaju o nekome” iz frazeološke cjeline *zli (pakosni, pogani) jezici* jasno raščlanjuje na dva dijela, od kojih su oba korelativna s danim sastavnicama frazeološke jedinice: „ljudi” – jezici, „koji šire spletke” – zli (pakosni, pogani). S pozicije takvog leksikološkog prilaza semantičkoj analizi frazeološke jedinice *jezici* su metonimija imenice *ljudi*, i to se značenje smatra novim, nastalim u frazeološkoj jedinici i uključuje se u semantički opseg neizvedene imenice *jezik*.

Prema tom obilježju sve frazeološke cjeline koje sadrže neizvedene imenice dijele se na tri skupine:

I. Prvu skupinu čine frazeološke cjeline koje omogućavaju izdvajanje značenja sastavnica. U ovu se skupinu ubrajaju, na primjer, sljedeće frazeološke jedinice s neizvedenim imenicama: *pasti pod čije noge, izgledati kao sjena, sijeda brada, od glave do pete, prazna glava, biti bez duše i srca* itd.

Značenja se izdvajaju kao u primjeru frazeološke jedinice *zli jezici*. Na primjer, u frazeološkoj jedinici *tvrda glava* značenje „nepopustljiv čovjek” dijeli se na dijelove koji su u odnosu sa sastavnicama frazeološke jedinice: „nepopustljiv” – tvrda, „čovjek” – glava. Sastavnica frazeološke jedinice *glava* metonimija je čovjeka.

U frazeološkoj jedinici *prazna glava* značenje „glup čovjek” raščlanjuje se na dva dijela: „glup” – prazna, „čovjek” – glava.

Analiza svih frazeoloških jedinica–cjelina iz ove skupine omogućila je da se otkriju strukturno–semantička obilježja obavezna za gotovo sve „djeljive” frazeološke cjeline. Ona potpomažu djeljivost, njen su pouzdan simptom. Obilježja koja dokazuju mogućnost izdvajanja značenja sastavnica jesu sljedeća:

1. *Promjenjivost* frazeološke jedinice, tj. postojanje flektivne paradigme kod jedne ili obiju sastavnica frazeološke jedinice.

Promjenjive frazeološke jedinice jesu glagolske, imeničke i pridjevne. To obilježje najpotpunije obuhvaća glagolske frazeološke jedinice čiji je sintaktički kostur „glagol + imenica”: *biti (stajati) kome na vratu, uzeti u svoje ruke, biti na nogama, krojiti kome kožu, biti čija sjena* itd. Nešto drukčije to obilježje očituje se u predikativnim frazeološkim jedinicama tipa „imenica + glagol”: *svrbe ruke, koža mi se ježi, glave padaju* itd.

¹⁰ Ю. А. Гвоздарев, фразеологические сочетания современного русского языка, Ростов, 1973, с. 16–17.

Imeničke frazeološke jedinice također su u velikoj većini promjenjive: *ženska glava* („žena“), *muška glava* („muškarac“) *usijana glava* („zanesenjak, fantast“), *desna ruka* („pomoćnik“), *konjski rep* („frizura“) i dr.

Pridjevne frazeološke jedinice u našoj su građi rijetke: *biber i so(l)* („oštar i blag /istovremeno/“: „prosijed“), *kost i koža* („mršav“) i dr.

2. Sintaktički paralelizam frazeološke jedinice i rječničkog tumačenja.

S tim obilježjem slažu se skoro sve glagolske i imenske frazeološke jedinice–cjeline iz kojih se izdvajaju značenja sastavnica, usp.: *izvući kome uši* – „ukoriti, kazniti koga“, *ni za žive oči* – „ni po koju cijenu“, *gledati bijedi u oči* – „živjeti u siromaštvu“, *biti (stajati, živjeti) na dobroj (prijateljskoj) nozi* – „biti u dobrim odnosima“.

Obilježje sintaktičkog paralelizma ne treba apsolutizovati u smislu obaveznog podudaranja broja komponenata. Dovoljno je podudaranje osnova konstrukcije: *gledati bijedi u oči* – „živjeti u siromaštvu“, *gledati svojim očima* – „vidjeti sam“.¹¹

3. Samostalni denotativni suodnos sastavnica.

To je obilježje vezano za prethodno kao uzrok i posljedica. Ono je najvažnije jer se upravo njime osigurava mogućnost izdvajanja značenja sastavnica iz značenja čitave frazeološke jedinice. Uz to, samostalni denotativni suodnos sastavnica izražava se i kod frazeoloških jedinica koje ne ispunjavaju zahtjev promjenjivosti i sintaktičkog paralelizma frazeološke jedinice i tumačenja, usp.: *zlatne ruke* – „majstor svog posla“, *tuđim zubima jesti* – „živjeti na račun drugoga“.

Osim nabrojanih osnovnih obilježja postoje još dva, ne toliko globalna kao prva tri:

4. *Antonimski odnosi* sastavnica u sastavu frazeološke jedinice ili postojanje u jeziku antonimskih frazeoloških jedinica s danom sastavnicom *praviti (činiti) od muhe slona (medvjeda, konja, vola)* – „previše uveličavati nešto neznatno“, *pasti s konja na margarca* – „doći iz boljeg položaja u gori“; *imati mozga u glavi – nemati mozga u glavi, misliti svojom glavom – misliti tuđom glavom, dići glavu – objesiti glavu, biti vezanih ruku – imati odriješene ruke* itd.

5. *Simbolički karakter komponenata frazeološke jedinice*: , na primjer, u frazeološkoj jedinici *držati nekoga pod rukom* nerasčlanjiva imenica *ruka* simbol je vlasti, u *imati svoj kruh* imenica *kruh* simbol je sredstva opstanka (življenja), a u frazeološkoj jedinici *mlad kao kaplja (rose)* imenica *kaplja* simbol je mladog.

II. Drugu skupinu čine frazeološke cjeline koje su formalno nerasčlanjive, značenje sastavnice iz pojedinačne frazeološke jedinice ne izdvaja se, ali ako se uzmu sve frazeološke jedinice s danom sastavnicom, onda se pojavljuju neke asocijacije koje omogućavaju da se govori o novom denotativnom suodnosu sastavnice. Takva značenja u ovom radu kvalificiraju se kao nova i uvode u semantički opseg riječi. Prilaz frazeološkoj jedinici s aspekta *riječi* omogućava da se otkriju ta asocijativna značenja, na primjer: iz frazeoloških jedinica *pasti kome pred noge, pasti pod čije noge* izdvaja se značenje „donji dio“ neizvedene (netvorbene) imenice *noga*. Za frazeološke jedinice–cjeline iz kojih se značenje

¹¹ А. М. Мелерович, Проблема семантического анализа фразеологических единиц современного русского языка, Ярославль, 1979, С. 427.

sastavnice izdvaja samo asocijativno obilježja frazeoloških jedinica iz prve skupine nisu obavezna.

III. U trećoj skupini frazeoloških cjelina nalaze se frazeološke jedinice iz kojih je nemoguće izdvojiti značenje sastavnica. Upravo u tu skupinu ulaze nepromjenjive frazeološke jedinice – priložne (adverbijalne), uzvične i modalne: *drage volje*, *pomozi bog* itd.

Obilježje nepromjenjivosti, međutim, nije obavezno za sve frazeološke jedinice ove skupine – ovdje ima i mnogo glagolskih: *biti kome na glavi*, *lišiti koga glave* itd.

Za frazeološke jedinice treće skupine za razliku od članova prve nije karakterističan sintaksički paralelizam frazeološke jedinice i tumačenja, naprotiv, njihovo tumačenje teži k jednoj riječi, usp.: *zavući ruku u tuđi džep* – „ukrasti”, *uzeti obraz* – „obeščastiti”, *prekrstiti ruke* – „besposličiti”, *propustiti koga kroz ruke* – „istući”, *pao nam mraz na obraz* – stidjeti se /postidjeti se, osramotiti se”, *nestati s lica zemlje* – „umrijeti” itd. Denotativni suodnos u takvim slučajevima manifestira se u čitavoj frazeološkoj jedinici. Sastavnice gube denotativnu samostalnost jer se motivacija značenja takvih frazeoloških jedinica ostvaruje prema zajedničkoj „slici” (prema unutrašnjoj formi) čitave frazeološke jedinice. U sastav takvih frazeoloških jedinica sastavnice ulaze sa svojim primarnim značenjima.

U treću skupinu ulaze sve frazeološke jedinice koje imenuju geste i mimiku: *klimati glavom* – „slagati se, potvrđivati, odobravati”, *prekrstiti ruke* – „besposličiti”, *krstiti se lijevom rukom* – „čuditi se” itd.

Prilikom tumačenja novog, iz frazeološke jedinice izvedenog značenja u obzir je uzimana samo činjenica prenošenja naziva na novi denotat. Naziv novoga denotata i poslužio je kao tumačenje novog značenja. Obilježja denotata nisu uzimana u obzir, jer je sama činjenica da se novi denotat pojavljuje dovoljna da se njegovom semantičkom opsegu doda novo značenje, na primjer: frazeološku jedinicu *vuk ovčjoj (janječoj) koži* treba tumačiti kao „zli u obličju dobrog”. Iz tog tumačenja sastavnice *vuk* u „udio” pada sem „zli” (aktualizacija sema primarnog značenja, osnove metaforičkog prijenosa). Međutim, ona ne imenuje denotat, nego njegovo obilježje. Denotat će ovdje biti „čovjek”, zato se za imenicu *vuk* iz frazeološke jedinice izvodi novo značenje – „čovjek”. U „udio” sastavnici *koža* pada značenje „maska, obličje”, koje je također novo i širi semantički opseg dane riječi na račun frazeološki vezanog značenja.

Frazeološke sveze kao osobit tip frazeoloških jedinica na planu otkrivanja značenja sastavnica ne zadaju problema. „Vezano značenje riječi obično čuva motiviranu tvorbenu vezu s „prethodnim”, proizvodnim značenjem riječi, ulazeći u njenu polisemantičku strukturu.”¹²

Neizvedene imenice (koje nas ovdje zanimaju) mogu se javljati kako u slobodnom (dunuti u *glavu*, gledati krajem *oka*) tako i u frazeološki vezanom značenju (ne vrijedi ni *zrna boba*, ne dirnuti /u koga/ ni *za dlaku*, naoružati /se/ *do zuba*, zaljubiti se *preko glave*, do /gole/ *kože* opljačkati, zadužiti se *preko očiju*, *do kostiju* pokisnuti, ganuti *do suza*, znati /koga, šta/ *u prste*, dočekati *na nož*, ispiti /popiti/ *na nokat* itd).

Uključujući u frazeologiju analitičke sintagme, prihvaćamo široko shvaćanje opsega frazeologije, što je neizbježno s gledišta *leksikološkog* pristupa frazeološkoj jedinici,

¹² В. Н. Телия, н. дж. стр. 9.

koji je proveden u radu. Zbog toga su za ovaj rad ispitivani svi tipovi frazeoloških jedinica: idiomi (sraslice i cjeline), frazeološke sveze, poredbeni izrazi, prijedložno-padežne konstrukcije (s jednom značenjskom, samostalnom sastavnicom). Nisu svi od navedenih tipova frazeoloških jedinica sposobni da formiraju nova značenja sastavnica. Novo značenje, na primjer, ne formira u poredbenim konstrukcijama, gdje imenska sastavnica uvijek nastupa s primarnim, slobodnim značenjem: cvrkuće kao *ptica*, živjeti kao *pas*, žive kao *golubovi*, proletjeli kao *strijela*, prolaziti (hodati) kao *muha*, laje kao *pas*, držati se kao pokisli *vrabac*, rasti kao *iz vode* itd.

Prijedložno-padežne konstrukcije imaju u ovom radu posebno značenje iz dva razloga; prvo, u sastavu takvih konstrukcija neizvedene imenice često dobivaju nova značenja (usp.: do *dna*, do *korijena*, preko *glave*); drugo, prijedložno-padežne konstrukcije zauzimaju važno mjesto u usporedbi slobodnih i frazeološki vezanih značenja, jer su, zapravo, realizacija konstruktivno ograničenih značenja, koja su u ovom radu suprotstavljena frazeološki vezanima i slobodnima. Uključivanje značenja koja imenica dobiva u prijedložno-padežnim konstrukcijama u frazeološka danak je širokom shvaćanju opsega frazeologije.

Iz navedenog pregleda frazeoloških koncepcija riječi-sastavnice frazeološke jedinice proizlazi da mnogi istraživači riječi i frazeologizma priznanju semantičko obogaćivanje riječi u sastavu frazeološke jedinice i smatraju neophodnim bilježenje novih značenja u jednojezičnim rječnicima.

Neophodnost angažiranja frazeološke građe radi otkrivanja stvarnog semantičkog opsega neizvedenih imenica potvrđuje se na primjeru imenica *vrat*, *meso*.

Imenica *vrat* dana je u Rečniku srpskohrvatskoga književnog jezika¹³ kao dvoznačna:

1. „Deo tela koji spaja glavu s trupom”: Debeli glava na kratkom ugojenom vratu lijeno se miče. (Kov. A.)
2. „Deo nekog predmeta koji spaja njegova dva dela”: Uze gitaru ... iznad vrata. (Kranjč. Stj.)

Moguće je dodati treće slobodno značenje metonimijskog tipa „vrsta mesa od odgovarajućeg dijela životinjskog tijela” i na taj način prevesti ovu riječ u red troznačnih.

Dalje se analiziraju sve frazeološke jedinice s komponentom *vrat*: *bacati se (objesiti se, pasti) kome oko vrata*, *biti (stajati, sjediti) kome na vratu (za vratom)*, *doći kome do vrata*, *duvati kome u vrat*, *imati koga na vratu*, *kriviti (iskrivljavati) vrat*, *nadimati vrat*, *natovariti (navući, naprtiti, staviti) bijedu (brigu) na vrat*, *nevolja je za vratom*, *nije šija nego vrat*, *objesiti (natovariti) što kome o vrat*, *osjećati koga za vratom*, *pasti (sjesti, popeti se) kome na vrat*, *saviti vrat*, *savi(ja)ti (sagnuti, sagibati) vrat* pred kim, *sjediti kome za vratom*, *skinuti (skidati) koga ili što s vrata*, *stajati do vrata u blatu*, *stati kome nogom za vrat*, *stegnuti kome konop (uže) oko vrata*, *(s)lomiti (/s/krhati) vrat*, *s vrata bijedu (brigu) skinuti*, *udariti koga po vratu*, *zadužiti se preko vrata*, *zakrenuti (zavrnuti) kome vrato(om)*, *za vrat uhvatiti koga*. Frazeološke jedinice *doći kome do vrata* („dodijati, dozlogrditi kome”), *duvati kome u vrat* („biti kome na tragu, za petama, slijediti ga”), *kriviti vrat* („dugo čekati”), *nadimati vrat* („kočoperiti se”), *nije šija nego vrat* („jednako je, isto je”), *osjećati koga za vratom* („biti proganjen od koga”), *saviti vrat* („pokoriti se”), *sjediti kome za vratom* („stalno kontrolisati koga”), *skinuti koga ili što s vrata* („osloboditi se koga ili čega”), *zakrenuti kome vrato(om)*

¹³ Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, knj. I, str. 424.

(„uništiti koga”) neraščlanjive su, tj. pripadaju trećoj skupini. Jasno djeljivih cjelina, iz kojih je moguće izdvojiti novo značenje, nema, samo se iz frazeoloških cjelina *biti, stajati kome na vratu, za vratom; imati koga na vratu* asocijativno izdvaja značenje „oslonac”, a iz frazeoloških cjelina *natovariti, navući, staviti bijedu, brigu na vrat; objesiti, natovariti* što kome *o vrat; s vrata bijedu, brigu skinuti* – peto asocijativno značenje „čovjek”.

Značenje „čovjek” treba smatrati novim, nastalim u frazeološkoj jedinici, ali regularnim – bilo koji dio čovječjeg tijela može postati oznaka samog čovjeka preko sinegdohe (podvrsta metonimije), jer sem „čovjek” postoji u prvom značenju, ali se ovdje aktualizira i pretvara u semem.

Asocijativno značenje „oslonac” također je nastalo na osnovu sema primarnog značenja, premda u rječničkom tumačenju on nije prisutan: *vrat – „oslonac glave”*. Imenica *vrat*, dakle, prelazi u petoznačne po svom semantičkom opsegu.

Imenica *meso* u Rečniku¹⁴ okarakterizirana je kao troznačna. Međutim, poslije izvjesne korekcije građe ona postaje četvoroznačna:

1. „Mekano, mišićno tkivo čovečjeg ili životinjskog tela” : *Stegla rukom svoju butinu, i nokti upadaju u meso.* (Laz.L.)

2. „Delovi zaklanih životinja i živine” : *Zastade pred jednom kasapnicom i kupi mesa pa ga odnese kući.* (Ves.)

3. „Hrana od mesa”

4. „Mekani i sočni delovi ploda, voća”: *Da, onako je zobao kako se trešnje zoblju; meso je gutao, koštice bacao,* (Maž. F.)

Neizvedena imenica *meso* ulazi kao sastavnica u sastav sljedećih frazeoloških jedinica: *živo meso, kola (gomila) mesa, ni riba ni meso, spao u mesu, topovsko meso, čovjek od krvi i mesa, debelo meso, držati se kao nokat uz meso*, od kojih su *živo meso, kola mesa, ni riba ni meso, spao u mesu* neraščlanjive cjeline: *divlje meso, držati se kao nokat uz meso* raščlanjivi su, ali u njima imenica *meso* ima slobodno značenje „mekano, mišićno tkivo...”. Novo značenje izdvaja se iz frazeološke cjeline *topovsko meso i kola mesa* („čovjek”). Tako riječ *meso* iz četvoroznačnih prelazi u skupinu petoznačnih, jer je još jedno značenje izvedeno iz frazeoloških jedinica – „čovjek”.

Ispitivanje semantičkog ponašanja korijenskih imenica uvjerljivo pokazuje da će proučavanje semantičkog opsega riječi bez uzimanja u obzir novih semantičkih funkcija (koje u sastavu frazeoloških jedinica iskazuju sposobnost imenovanja novih realija) biti nepotpuno. Slobodnim značenjima nipošto se ne iscrpljuje semantički raspon riječi, jer u sastavu frazeoloških jedinica korijenske imenice stječu novu denotativnu korelaciju.

S a ž e t a k

Larisa I. Lupačova, Filološki fakultet Oškoga pedinstuta, SSSR
UDK 801.561.8:808.62, izvorni znanstveni članak, primljen za tisak 25. svibnja 1988.

Phraseologically-Bound Meaning and Its Effect upon the Semantic Expansion of the Word

The author explores the effect of the phraseologically-bound meaning upon the semantic space of the word, concluding that the effect is occasionally one of semantic expansion which should be recorded in dictionaries.

¹⁴ Knj. III, str. 349.